УДК 821.222.1

Маленька Т.Ф., к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЖАНРИ, ЖАНРОВІ ФОРМИ І СТИЛІ ПЕРСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ПОЕЗІЇ X-XV ст.

У статті розглядається еволюція системи жанрів і жанрових форм перської класичної поезії X – XV ст. у взаємозв'язку зі зміною літературно-стильових епох. Розглянуто питання трактування поетичних жанрів у перських середньовічних поетиках Рашід ад-Діна Ватвата, Шамсі Кайса Разі, Хусейна Віза Кашіфі.

Ключові слова: *жанри, жанрові форми, стилі, поетика.*

Дослідження певних жанрів і жанрових і форм, а також проблеми їх становлення і розвитку має глибоке коріння як в іранському літературознавстві (З. Сафа, Форузанфар, А.Заррінкуб, С. Шамісса, Ш. Кадкані, І. Надушан), так і в європейській та вітчизняній іраністиці (А. Баузані, А. Арберрі, М. Хільманн, Г. Лазар, Дж. Піззі, Є. Бертельс, А. Мірзоєв, А. Козмоян, З. Ворожейкіна, М. Рейснер, К. Акімушкіна). Проте дослідження жанрів у взаємозв'язку зі стильовими епохами, школами чи ідіостилями, новий аспект сучасної літературознавчої іраністики.

Деякі аспекти еволюції жанрової форми кит'а, газелі, касиди, рубаї на матеріалі творчості поетів іранської школи XII - початку XIII ст. дослідила З. Ворожейкіна [Ворожейкина,1984]. Її монографія закінчується розділом - висновком «Біля джерел «іракського стилю», в якому відстоюється думка, що поезію і ісфаганських авторів перед монгольського періоду варто розглядати як поезію іракського стилю. «Вона ...всіма корінняими зв'язана з літературною традицією попередніх століть, але в ній вже розвинені елементи істотно нового; це насамперед широкий склад художньої літератури і різноманітний набір жанрів» [Ворожейкина,1984 С.244]

Еволюцію перського рубаї X-XII ст розглянула вірменська іраністка А.Козмоян [Козмоян,1981].; Зародження і розвиток перської газелі в X-XV ст. подав у монографії про творчість Рудакі А. Мірзоєв [Мирзоєв, 1968]. Його працю значно поглибила і розширила в грунтовній монографії про еволюцію газелі М. Рейснер [Рейснер,1989]. Вона ж дослідила генезис і еволюцію перської касиди X - поч.. XIII ст. [Рейснер, 2006]. Саме в цій праці, на відміну від попередніх, ніби продовжуючи започатковану З.Ворожейкіною традицію, М. Рейснер в кінці книги у розділі «Зміна «лідера»: касида і газель» висвітлює причини цієї зміни, які певним чином відображають і процес стильової еволюції перської поезії, зміну її стильових епох.

Стосовно класичної перської лірики, яка є підкореною загальним закономірностям функціонування канонічного мистецтва, вважається доречним розгляд поетичної спадщини того чи іншого автора в його традиційному зв'язку з поетами попередніх епох, що творили в тому ж жанрі чи жанровій формі.

«Один і той же поет, який випробовував себе в різноманітних жанрах традиційної лірики, ставив свій спосіб мислення, ставлення до описуваного, засоби виразності і стиль в залежність від того, в якому жанрі він виступав. Характер виявлення авторської індивідуальності знаходився, таким чином, в безпосередньому зв'язку з жанровим образом автора.» [Рейснер, 1989, 4].

Тут мова йде про взаємозв'язок авторського стилю (ідіостилю) і жанру чи жанрової системи, в якій він творив. Дуже актуальним завданням для сучасно іраністики, простежити розвиток окремих жанрів в системі певних стилів, еволюцію цих жанрів, а також при зміні стильових епох зміну одного жанрового лідера іншим.

Так у X - поч. XIII ст. (домонгольский період історії перської класичної літератури) панівним поетичним жанром була касида, а в XIII - XIV її з цієї позиції змістила газель «Протягом всього XII ст. в перській поезії можна спостерігати поступову зміну взаємин між касидою і газеллю. Безроздільне панування касиди як найпродуктивнішої жанрової форми змінюється відносним паритетом двох форм, що пов'язане з бурхливим розвитком газелі в названий період» [Рейснер, 2006, 325] Іраністами - літературознавцями при аналізі диванів перських поетів X -XV ст. вже була зауважена така характерна особливість і за хорасанським стилем, як панівний жанр закріпилась касида, за іракським - газель. Еволюція кожного з жанрів в системі певного стилю вела до зміни самого стилю, точніше стильової епохи: хорасанської (X-XIIIст.), іракської (XIII-XVст.) індійський (XVII-XVIII ст.) тощо.

Різноманітні жанри перської поезії з точки зору тематики (топіки) - панегіричний, любовний, вакхічний, календарний та ін. дослідники розглядають в рамках жанрових форм, в яких ці, тематичні жанри зреалізовані, наприклад в касиді кит'а, газелі чи рубаї. Останнім таким вдалим зразком - аналізу жанру хабсіййат (тюремної лірики) XI - XIV ст. стала монографія К. Акімушкіної [Акимушкина,2006], де тюремні мотиви розглянуті як в малих жанрових формах (кит'а, газель, рубаї), так і в касиді. Проте, на жаль, стильові особливості епохи чи певної стильової школи, зокрема ширванської, в якій творили поети - майстри жанру хабсіййат тут не розглянуті. Творчість Катрана, Насірі Хорова, Хакані розглядається поза стильовими періодами; не відстежені також особливості ідіостилю цих авторів.

Оскільки до сьогодні остаточно не унормована термінологія, пов'язана з категорією жанру перської поезії, варто її уточнити.

Під жанрами розуміються види лірики: любовна, пейзажна, вакхічна (хамрійят), панегірична, філософська, дидактична, тюремна (хабсіййят) тощо; в основу цього розподілу покладена тематика (топіка).

Під жанровою формою мається на увазі зовнішня структура твору, яка володіє набором стійких рис: касида, газель, рубаї, кит'а, месневі, дубейті та інші, основою для їх визначення служить, насамперед, система римування і обсяг вірша.

Поряд з цим використовується жанрово-змістовна категорія, зокрема це стосується касиди та її змістовно - композиційних частин (насіб, тагаззул, тасбіх, васр, фахр, хаджв), які неодноразово описувались у перських класичних поетиках. Насамперед мова йде про перські середньовічні трактати «Аль-муджам» Шамсі Кайса і «Бадаі'аль-афкар фісанаі аль-аш' ар» Хусейна Ваіза Кашіфі.

За традицією всі жанрові категорії називались anva'e she'r - види або розряди поезії, на відміну від родів поезії adjnas-e she'r.

Ступінь теоретичної цінності того чи іншого твору з проблем нормативної поетики виявляється тільки при зіставленні його з авторитетними працями, які входять в коло тієї ж традиції. В іранській класичній поетиці X-XV ст. є кілька таких праць свого роду орієнтирів, які допомагають адекватно визначити місце аналізованого твору в історії розвитку середньовічної віршознавчої науки. Це трактати Рашід ад - Діна Ват вата (XII ст.), Шамсі Кайса Разі (XIIIст.) Хусейна Ваіза Кашіфі (XIVст.). Всі названі автори жанровим характеристикам відводити різну кількість уваги: найбільше - Шамсі Кайс та Хусейн Ваіз Кашіфі. І хоча у Шамсі Кайса характеристика жанрових форм вірша і жанрово-змістових категорій розкидана в різних частинах книги (наприклад, визначення касиди подано в кінці I розділу - в розділі про гіперболу та інші) все ж можна стверджувати, що цей розряд понятійних категорій вже викристалізувався в перській поетиці до XIII ст.

Зіставлення додатку до трактату Ватвата «Хадаік ас-сіхр» з розділом про розряди поезії в «Аль - Муджам» Шамсі Кайса також підтверджує тезу про якісний стрибок в розвитку іранської літературної самосвідомості. Ватват навів у вигляді короткого словника основні терміни, але зробив це досить небагатослівно, не дійшовши узагальнюючих понять. Шамсі Кайс розтлумачив ряд термінів, що були наявні у В атвата, детально і системно описав касиду (розглянув у зв'язку з нею насиб, ташбіб і газал), а також кит'а, рубаї, газель і муздавадж (маснаві), тобто вперше в перській традиції описав жанрову структуру високої літератури.

Розряд понятійних категорій жанру і форми достатньо повно поданий у «Аль-Муджам» Шамсі Кайса Разі, проте він не мав ще остаточної структур-

ної завершеності, оскільки був відсутній єдиний критерій виділення і відповідно принцип їх розташування. Та все ж тенденція до вичленення цієї частини понятійного апарату перської нормативної поетики в самостійний розділ теорії у Шамсі Кайса явно відсутня.

Хусейн Ваіз Кашіфі в трактаті «Чудеса думки в мистецтві поезії» (XVст.) не лише підхоплює цю тенденцію, але і розвиває її в цілісну концепцію, на основі якої збудував свою класифікацію формальних і змістових категорій поезії.

Опису форм вірша і його жанрових різновидів в праці Хусейна Ваіза відведено принципово нове місце: автор переносить пояснення відповідних термінів із кінця трактату у його вступну частину (мукаддіма), включаючи їх тим самим в число моделюючих понять всієї поетологічної системи.
Другий розділ вступу Кашіфі присвятив визначенню жанрових форм, які автор об'єднує під загальною назвою anva'e she'r (різновиди поезії), і виділення яких ґрунтується на порядку рим і об'єму вірша. Це касида, газель, кита, рубаі, фард, маснаві, мусаммат, тарджібанд і мусават.

Як нововведення в цьому трактаті особливо характерне визначення газелі: вперше в історії персомовної поетики вона зайняла гідне місце серед категорій форм, залишивши відведене їй раніше арабською традицією місце в ряді жанрово тематичних характеристик поезії.[1]

Форми моноримованої поезії Кашіфі розташовує в ієрархічній послідовності і за порядком зменшення об'єму, що відповідало нормативній рубрикації диванів: касида, газель, кит'а, рубаї т. д.

У перській середньовічній поезії продуктивно функціонували *арабські* жанрові форми (касида, кит'а, газель) і *власне перські* (маснаві, рубаї). Протягом століть одна форма за ступенем популярності і вживаності змінювала іншу. Так на зміну «шахині» перської придворної поезії X – XII ст. – касиді-у XIII – XIVст. прийшла газель, що розвинулась і панувала як в суфійській, так і у світській поезії. Зміна лідера жанру була одним з «лакмусових папірців» зміни стильових епох. Обумовлювалось це як історико-соціальними причинами, так і внутрішньо-літературними.

Протягом X-XVст., коли хорасанський стиль (X-XII ст.) змінився іракським (XIII XVст.) з наявним проміжним стилем Сельджукского періоду (XII ст.), в перській поезії варіював жанровий склад і жанрова форма-лідер. Так в ранньому хорасанському стилі доби Тахірідів і Сафаридів (IX ст.) присутня переважно форма кит'а, а за Саманідів (X ст.) – вирізняються епос і касида («Шах-наме» Фірдоусі, касиди Рудакі) при наявності месневі, рубаї і газелі, як любовного зачину касиди. В добу Газневідів (перша половина (XI ст.) безроздільно панує панегірична касида (касиди Унсурі, Фаррухі, Манучихрі).

[1] Детально див. Рейснер 1986, Рейснер 1989 с 10-22.

За Сельджукідів (друга половина XI – XII ст.) відбувається розквіт жанрів і жанрових форм. Касида ще не здає остаточно своєї шахської позиції і залишається провідною у творчості Насір-і Хосрова, Анварі, Хакані, Мас'уда, Сальмана, проте в повний голос заявляють про себе жанр рубаї (Омар Хайям), меснаві (Нізамі), газель (Санаї, Агварі, Захар Фарйабі, Хакані).

Протягом всього XII ст. в перській поезії можна спостерігати поступову зміну співвідносин між касидою і газеллю. "Безроздільне панування касиди як найпродуктивнішої жанрової форми змінюється відносним паритетом двох форм, що пов'язано з бурхливим розвитком газелі в цей період. Ця тенденція наочно виявляється у структурі Диванів поетів XII ст. – в них вперше в історії перської поезії розділи газелі за обсягом перестають поступатися розділам касид" [Рейснер,2006 с.325].

У диванах найвідоміших тогочасних поетів Муіззі ,Санаі, Анварі, Хакані газелі займають приблизно половину всіх моноримованих творів. Популярності газелі значно сприяло те, що саме вона була залучена у сферу суфійської літератури.

Касида, залишившись на літературній арені протягом XIII ст., окрім панегіричної і дидактичної функції відігравала ще й роль "шкільного" жанру, "своєрідного тренувального полігону" для вдосконалення поетичної техніки. "Виникнення штучних касид, які писалися зі специфічним надзавданням, що складалося в демонстрації певного набору поетичних фігур і метричних моделей, було не стільки певною віхою у розвитку касиди як жанрової форми, скільки частковим її переходом у розряд "навчальної літератури", яка тяжіла швидше до теоретичних трактатів з поетики, а ніж до поезії" [Рейснер,2006, с.340].

Поступове звуження жанрового поля касиди супроводжувалось паралельним розширенням його в газелі. В газель з касиди перейшли такі змістовно-композиційні частини як похвала (мадх) і самовихваляння (фахр), яке закріпилось в кінці газелі разом з авторським підписом (тахаллусом) як стандартний спосіб завершення газелі.

В газель перейшов з касиди і мотив "місцевого патріотизму" (термін З. Ворожейкіної) – похвала рідному місту чи краю. Характерні приклади таких газелей широко наявні у творчості двох шіразьких поетів – Сааді і Гафіза.

В іракському стилі у зв'язку з певними історико-соціальними обставинами (розповсюдженням суфізму та спадом меценатства правителів) відбувається занепад касиди і розквіт газелі: суфійської (Мавляна), любовної світської (Сааді). Поезія, за влучним висловом С.Шамісса, "стає інтравертною, зорієнтованою на внутрішній світ людини; на відміну від попередніх епох, коли поезія була спрямована назовні – на небосхили і природні ландшафти". [Šamissa, 2000, 258].

Поступово в XIV ст. любовна і містична газель об'єднуються, породивши синтезовану газель Гафіза, в якій неможливо розподілити суфійські і світські мотиви. Гафіз, за висловом одного з найвідоміших іранських гафізознавців, "став спільним кулохом [перський головний убір – прим. Т.М.] для Мавляни і Сааді", об'єднавши два напрями розвитку перської газелі [Khorramšahi, 1999, 5]

Джамі (XVст.) лише продовжив традицію Гафіза і всіх попередніх найяскравіших поетів-класиків , підсумувавши у своїй творчості розвиток всієї жанрової палітри перської класичної поезії. Невипадково його називають гідним завершувачем або "золотою осінню" перської поезії X – XVст. Його перу належить три Дивани ліричної поезії, наслідування «Гулістану» Сааді - «Бахаристан», «Хамсе» («Пятириці») Нізамі й Аміра Хосрова Дехлеві, суфійська поема «Сілсілат аз-захаб» («Золотий ланцюг»), яка нагадує за тематикою і метрикою «Сад істин» Сана'ї та інші твори, які проектуються на розмаїту жанрову палітру поетів – попередників.

Така загальна схема зміни жанрової картини перської класичної поезії на тлі еволюції її літературно-стильових епох.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимушкина Е.О. Жанр хабсиййят в персоязычной поэзии XI – XIVвеков Генезис и эволюция - М., 2006.
2. Ворожейкина З.Н. Исфаганская школа поэтов и литературная жизнь Ирана в предмонгольское время (XII – нач. XIII в.) – М., 1984.
3. Козмоян А.А. Рубаи в классической поэзии на фарси (X-XIIвв.). – Ереван. 1981
4. Мирзоєв А. Рудаки и развитие персидской газели (X-XI в.) - Душанбе, 1968
5. Рейснер М.Л. Эволюция классической газели на фарси (X - XIVв.) – М., 1989
6. Рейснер М.Л. Персидская лиро-эпическая поэзия X – нач. XIII века. Генезис и эволюция классической касыды. – М., 2006
7. Šamissa S. Sabkšenasi š'er. – Telan. 2000
8. Encyclopedia Iranica [електронний ресурс] https://iranicaonline.org/articles/azraqi-heravi
9. Korram*sahi B.* Hafezname. – Tehran, 1999.

Стаття надійшла до редакції 16.04.13.

Маленька Т., к.филол.н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Жанры, жанровые формы и стили персидской класической поэзии X-XV ст.

В статье рассматривается эволюция жанров и жанровых форм персидской классической поэзии X – XV ст. во взаимосвязи с изменениями литературно – стиле-

вых эпох. Рассмотрены вопросы трактовки поэтических жанров в персидских средневековых поэтологических трактатах Рашид ад – Дина Ватвата, Шамси Кайса Рази, Хусейна Ваиза Кашифи.

Ключевые слова: *жанры, жанровые формы, стили, поэтика.*

Malen'ka T., Ph.D. associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Genres, genre forms and styles of Classical Persian Poetry in X - XV centuries

This article analyzes the evolution of genres and genre forms of Classical Persian Poetry X - XV centuries in the relation to changes in literary - stylistic eras. The question is of the interpretation of poetic genres in Persian medieval poetics Rashid al - Dina Vatvata, Shamsi Kaisa Razi, Hussein Vïsa Kashifi.

Keywords: *genre, genre forms, styles, poetics.*

УДК 821.161.2-31.09"19"

Мацибок-Стародуб Н.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ І НЕДЕРЖАВНИХ ЕТНОСІВ У РАННІЙ ПРОЗІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ

У статті досліджуються особливості культурної взаємодії між двома етносами, один із яких перебуває в підлеглому становищі стосовно іншого, оскільки не має власної держави. На матеріалі циклу ранніх повістей Ірини Вільде розглянуто умови й способи культурної асиміляції, до яких вдається панівний етнос, а також проаналізовано засади, що роблять можливим виникнення культурної комунікації між представниками державних і недержавних етносів.

Ключові слова: *проза міжвоєнного періоду, культурна взаємодія, національна ідентичність, міжетнічна комунікація, культурна асиміляція.*

Актуальність дослідження циклу ранніх повістей Ірини Вільде, створених у період відносного спокою (співпав у часі з міжвоєнними десятиліттями), визначається кількома факторами.

По-перше, зважаємо на високу мистецьку й аксіологічну вартість зазначених художніх творів, що підтверджується численними схвальними відгуками не тільки відомих літературознавців, а й молодих сучасних науковців.